

УДК 316.774:323(477.75)

Валерій Гастиницьков,
завідувач відділу моніторингу засобів масової інформації
Книжкової палати України

Деякі аспекти формування та розвитку ситуації на Кримському півострові

Президент України Віктор Янукович під час наради зі стратегічного планування розвитку Автономної Республіки Крим, у якій взяли участь перші особи українського уряду та автономії, серед головних проблем назвав відсутність координації між центром та регіональною владою, брак достатніх інвестицій та нерациональне використання узбережжя.

Чергова кримська кампанія місцевих виборів висвітлює ряд проблем політичного та економічного характеру. Загальнодержавні гасла розбудови нової країни були трохи адаптовані під місцеві реалії як провладними силами, так й опозицією, але обіцянки не завжди співвідносилися з реальними результатами. У ході цих кримських перегонів виявилася головна проблема — кадрова.

Матеріали кримських місцевих засобів масової інформації є каталізатором ситуації, яка склалася на півострові. Зокрема це стосується російського фактора та кримськотатарського питання, особливо в період виборчої кампанії. У Криму на виборах до республіканського парламенту (як відзначають кримські регіональні інформаційні джерела) бар'єр подолали проросійські партії і комуністи. Партія регіонів має значний відрив від решти політичних сил, які брали участь у виборах. Проте результати виборів в Криму поставлені під сумнів опозицією.

За даними опитування, проведеного громадською позапартійною організацією "За чесні вибори в Криму!", за ПР у цілому по Криму виборці віддали 15% голосів, за комуністів — 43—45% кримчан. Акцентується на масових фальсифікаціях результатів виборів.

Гострим залишається питання взаємодії місцевого населення з кримськими татарами. Місцеві ЗМІ стосовно кримського питання наголошують, що в Криму все ще актуальна проблема сепаратизму. Експерти вважають, що державна "політика центру" не має підтримки серед населення півострова, і в цьому контексті допускають, що в Криму можуть з'явитися "...сепаратистські налаштовані достатньо харизматичні політики", які можуть порушувати питання про вихід автономії зі складу України.

За даними досліджень, проведених Центром Разумкова, 63,8% опитаних мешканців Криму заявили про бажання вийти зі складу України, більше третини опитаних висловили побажання, щоб Крим став автономією у складі Російської Федерації. Проблема сепаратизму в Криму поки не явно виражена, проте, за наявності "серйозних, харизматичних лідерів" і при "...можливій зовнішній підтримці", такі лідери можуть з'явитися.

Водночас експерти відзначають, що в Криму існує інша частина населення — кримські татари, які "...висловлюють протилежну думку, оскільки у них немає бажання підпасти під юрисдикцію Росії".

Низка національних видань аналізує ситуацію в Криму, ставлячи питання: "Крим — російський, український або татарський?". Кримські татари виступають за денонсацію Харківських угод, вони вважають Крим "...своєю національною територією, якою ніхто не має права розпоряджатися без їх згоди". В уряді України не виключають, що заява керівників Меджлісу "...може стати приводом для загострення ситуації в Криму". Тим часом, проросійськи налаштовані представники за такими настроями схильні бачити зростаючий вплив Туреччини, яка "...намагається посилити свій вплив у регіоні, користуючись нестабільністю ситуації на півострові". Зволікання з вирішення складних кримських проблем призводить до подальшого погіршення ситуації не тільки на півострові, а й в Україні в цілому.

Тим часом, як зазначають зарубіжні ЗМІ, Верховна Рада Криму зробила крок назустріч ініціативі Європейського Союзу "Східне партнерство", прийнявши процедурний документ "Порядок узгодження угод автономії з міжнародними фінансовими організаціями з питань реалізації інвестиційних проектів у сфері соціально-економічного розвитку Криму". Цей документ спрямовано на реалізацію регіональних програм соціально-економічного розвитку, охорони навколишнього середовища, пріоритетних інвестиційних проектів міжнародних фондів Єврозою і Росії.

Показово, що Європейський Союз почав розробляти цю програму для Криму ще при попередній владі. Було оголошено, що 13 країн — членів ЄС братимуть участь в окремих напрямках розвитку півострова. Передбачалося, що до кінця 2010 року ЄС виділить на розвиток Криму 12 мільйонів євро.

Зараз в АРК на масштабні проекти можна залучати кошти на 2—3 роки під 30 і більше відсотків. Нові правила відкривають можливість одержувати кредити на 10 років під 7—10% і менше. Крім того, Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) відкриває в Сімферополі Офіс економічного розвитку, який надаватиме кримським компаніям консультації і технічну допомогу.

А ще, USAID реалізує програму, спрямовану на збільшення чисельності кримських татар. Зарубіжні експерти прогнозують до 2015—2020 років значну перевагу кількості кримськотатарського населення над слов'янським.

У ході зустрічі з керівництвом Меджлісу представник департаменту країн Євразії Міжнародного республіканського інституту (США) повідомив, що головною метою програми є активна співпраця з кримськотатарським народом. У свою чергу, керівники Меджлісу висловили представнику МРІ своє бачення ситуації, що склалася між ними і Президентом України Віктором Януковичем. За їхніми словами, незважаючи на численні зусилля керівництва Меджлісу, не вдалося реалізувати раніше досягнуту домовленість про

проведення засідання Ради представників кримськотатарського народу з участю Президента України. Однією з причин, що призвели до зриву зустрічі, є зміна формату раніше запланованого засідання. Представники Меджлісу дали також коротку характеристику діям низки кримських організацій, зокрема, деяких козачих формувань і їхніх лідерів, інших громадських об'єднань Криму, які допускають "емоційні заклики" у сфері міжнаціональних і міжрелігійних відносин.

ДОВІДКА: Міжнародний республіканський інститут — некомерційна американська організація, створена у 1984 році з метою сприяти розвитку демократії у світі. Головою Ради директорів МРІ є сенатор США від штату Аризона Джон Маккейн. Представництва МРІ відкриті більш, ніж у 30 країнах світу. Фінансування діяльності МРІ здійснюється американським урядом, Конгресом США, а також використовуються надходження від приватних корпорацій і фондів.

Тим часом, посол ФРН в Україні заявив у Севастополі, що Німеччина "...розуміє політику України в даний момент" і продовжить співпрацю з Україною, незалежно від її політики щодо вступу до НАТО як на двосторонніх принципах, так і в рамках НАТО. Головний парадокс полягає в тому, що у той час, коли центральна влада домовляється з ЄС, кримські лідери роблять ставку на РФ. Урядовці у Києві та Сімферополі запевняють, що діють узгоджено і що у цій ситуації немає прихованих суперечностей. Однак експерти висловлюють сумніви, що програми розвитку стануть для Криму "золотим дощем": після фінансової кризи можливості інвесторів — як російських, так і західних — обмежені.

І українська, і російська опозиція збігаються у думці, що Москва переслідує політичну мету — одержати контроль над стратегічно важливим регіоном. Російський капітал витісняє західні інвестиції не тільки в Криму, а й по всій території України. ЗМІ повідомляють про те, що група російських учених-економістів під керівництвом академіка Російської академії наук С. Глазєва, запрошених Радою Міністрів автономії, розробляють стратегію соціально-економічного розвитку Криму з урахуванням усіх сфер життя півострова і особливостей та відмінностей кримських районів. На південному березі планується розвивати туристичну інфраструктуру, в степовій частині — сільське господарство, окремим рядком йдуть портово-транспортне господарство і промисловість Криму.

Західні ЗМІ наголошують, що Росія не заспокоїться, одержавши поступки в Криму, вона пропонуватиме Києву десятки нових економічних проектів. За оцінкою політологів, Росія водночас чинить масштабний культурно-релігійний вплив, прагнучи, зокрема, ліквідувати Київський патріархат УПЦ.

У свою чергу, ЄС і США зараз не мають чіткого бачення своїх інтересів в Україні і стратегії їхнього досягнення. Експерти, як позитивний приклад, посилаються на нову політику МВФ щодо України: серйозні стимули, постійні закулісні переговори і суворі обмеження з метою просування конструктивної співпраці.

Міжнародні аспекти

У Криму здійснюються окремі спроби врегулювання конфліктних ситуацій, що постійно супроводжують життя населення на півострові. Мета представницьких міжнародних заходів (на зразок конференції "Формування толерантності у мультикультурному суспільстві") за участю провідних фахівців з України, Росії, США, Грузії, Македонії та інших країн — обмінятися досвідом взаємодії недержавних організацій та органів влади поліетнічних регіонів для формування етнічної і конфесійної толерантності, навичок успішного міжкультурного спілкування та раннього запобігання конфліктним ситуаціям.

Проте кримські реалії свідчать, що на півострові й надалі тривають конфлікти з релігійним та етнічним забарвленням. Дослідження переконують, що рівень конфліктності та нетолерантності у Криму останнім часом набуває тенденції до зростання.

Підтвердженням цьому є збільшення чисельності й масовості мітингів представників кримськотатарського населення та гострота їхньої тональності. Деякі приклади: відзначаючи на центральному майдані Сімферополя чергову річницю створення Кримської АРСР, представники низки кримськотатарських організацій закликали до відновлення на півострові національної автономії кримських татар. Але якщо з автономією вони згодні зачекати, то від вимог негайного виділення репатріантам землі не відмовляться ніколи.

Найактивніші кримськотатарські представники стверджують, що татари на межі зриву, і невеликий конфлікт може підірвати всю ситуацію в Криму. Щоб цього не сталося, необхідно негайно віддати репатріантам землю, в тому числі тим, хто збирається відродити зруйновані за радянських часів кримськотатарські села — Ай-Серець, Біюк-Ламбат, Дергимінкой, Черкез-Кермен тощо. Кримськотатарські активісти заявляють, що не бажають бути сторонніми спостерігачами за тим, як "...земля десятками гектарів роздається громадянам України і Росії, а також комерційним структурам і козачим підрозділам".

У Криму в зв'язку з цим розгорівся скандал довкола дозволу кримського уряду на виділення 121 га землі на Південному узбережжі Криму маловідомій фірмі "Антал-Крим" для будівництва там гольф-клубу. Водночас кримська влада звільняє землю, самовільно зайняту репатріантами. Зараз у Криму, переважно в Сімферополі, Ялті та Судаку, налічується понад півсотні земельних ділянок, самовільно зайнятих репатріантами, які вимагають від влади землі для будівництва індивідуального житла.

Лідер кримських татар М. Джемільов з цього приводу наголошує на браку політичної волі у вирішенні проблеми кримської землі. Він озвучує подібні погляди кримських татар, що у Києві не хочуть братися за вирішення, оскільки у них є свій кримський інтерес — багато з можновладців мають власні земельні ділянки у Криму, отримані на незаконних підставах. Згідно зі статистикою Республіканського комітету із земельних ресурсів, земельні самозахоплення кримських татар становлять близько 17% загальної кількості самозахоплень у Криму.

Меджліс кримськотатарського народу висловлює стурбованість цією ситуацією. Керівництво погоджується з необхідністю звільнення зайнятих репатріантами земель, що належать іншим власникам, але проти так званих "варварських" способів вирішення питання. Там переконані, що влада провокує кримських татар. Водночас, місцеві оглядачі відзначають підвищення протестних настроїв серед кримськотатарського населення і зростання впливу радикальних організацій. Головною причиною називають нездатність чи небажання як місцевої, так і центральної влади урегулювати проблеми депортованих кримських татар та їхніх нащадків.

Зараз у Криму, за приблизними підрахунками, живуть 1,9 млн осіб, з них понад 265 тисяч — кримські татари. Ще мінімум 100 тисяч хотіли б повернутися на землю, яку вони вважають своєю батьківщиною.

Політичне протистояння

Особливістю політичного спектра Криму є крайня поляризація поглядів, програмних заяв та взаємостосунків між різними угрупованнями. Протиріччя базуються на національній, релігійній і політичній основах. Варто відзначити непримиренну позицію лівих сил щодо прихильників ОУН-УПА, а також Конгресу українських націоналістів, НРУ, УРП "Собор", Української народної партії та низки інших сил.

Особливу активність у цьому виявляють представники ПСПУ, КПУ, партії "Союз", партії "Російський блок" тощо.

Кримськотатарське населення також наполегливо відстоює свої права. Репатріанти проводять акції протесту на Південному узбережжі Криму з вимогами виділення їм землі. Діяльну участь у цьому беруть керівники громадської організації "Койдешлер" ("Односельці").

Характерною особливістю є наявність гострих протиріч між самими керівниками кримськотатарського населення. Так, деякі лідери Меджлісу виступають проти контролю розподілу землі національним органом. На їхню думку, це прерогатива місцевої влади та її управлінь з питань депортованих. Тим часом, лідер Меджлісу М. Джемільов поперджає, що "...серед співвітчизників з'явилися нечесні ділки, які використовують земельні проблеми у власних цілях".

Боротьба за лідерство породжує непримиренне протистояння між однорідними політичними силами проросійського спрямування. Так, Народний Фронт "Севастополь-Крим-Росія" звинувачує "Євразійський союз молоді" (ЄСМ) в провокації "антиросійської істерії" в Україні. Коаліція громадсько-політичних організацій Автономної Республіки Крим і Севастополя "Народний Фронт "Севастополь-Крим-Росія" піддала різкій критиці дії ЄСМ стосовно державної символіки України. Але звинувачення більше стосуються того, що "...вони розв'язали руки спецслужбам і органам юстиції для обмеження діяльності, а можливо і ліквідації легалізованих організацій росіян".

ДОВІДКА: Народний Фронт "Севастополь-Крим-Росія" створений у серпні 2005 року, включає 11 громадських об'єднань АРК і Севастополя, у тому числі севастопольське "Російське народне віче", Клуб виборців Ялти, Російську общину Феодосії, Російську общину Євпаторії, організацію "Патріотична ініціатива", Російську общину Керчі "Вітчизна" тощо.

Деякі лідери проросійських партій переконані, що росіяни Криму розчарувалися в більшості українських політичних партій. Вони стверджують, що українські партії піднімають проросійські гасла лише у період передвиборчої кампанії (статус російської мови, боротьба проти НАТО), а роблять все навпаки. Лідери наголошують на необхідності брати приклад з кримських татар, котрі обрали Курултай і Меджліс, які захищають їхні права та інтереси, підкреслюючи, що цей досвід потрібно використовувати для боротьби за права та інтереси росіян, які мешкають у Криму.

Якщо раніше проросійські радикали стверджували, що в Україні немає жодної російської партії, і ніколи не приховували, що виступають за приєднання Криму до Росії, пояснюючи свої заклики бойкотувати вибори в Україні, то тепер їхня позиція та аргументи дещо змінилися. Вони переконані, що офіційна Москва повинна посприяти організаційному становленню нової всеукраїнської партії етнічних росіян: "...доки в Україні не буде російської партії, що відкрито проголосить захист російських людей, яких в Україні 10 мільйонів". Проросійські сили Криму закликають до скликання "Російського Курултаю" — представницького з'їзду російського населення півострова.

Проте, на думку експертів, у проросійському русі немає єдності, і ця ідея уже зазнає критики з боку лідерів Російської громади Криму.

Кримськотатарське населення

Керівництво кримських татар (Рефат Чубаров) звинувачує національні ЗМІ в навмисному нагнітанні міжнародної обстановки. Стверджується, що вони необ'єктивно висвітлюють взаємостосунки між татарами і немусульманським населенням Криму. Відзначається, що українські телеканали та російські агентства дають переколючу інформацію.

Кримськотатарське керівництво також заявляє, що у Криму мусульманам не повертають майно, хоча, за даними кримського уряду, релігійним громадам автономії влада передала майже 50 колишніх культових споруд. Зараз громади намагаються повернути ще понад сорок колишніх мечетей, більшість із яких перебуває у приватній власності. За деякими даними, члени лише 200 із 308 мусульманських громад Криму мають місце для молитов.

Це особливо актуально, враховуючи те, що кожного року на середину жовтня припадає мусульманське свято розговіння — Ораза-Байрам, визначна подія для мусульманського населення Криму. Весь мусульманський світ відзначає його під назвою Ід аль-Фітр. У Криму, де мешкає найчисленніша в Україні мусульманська громада, для тих, хто сповідує іслам — це вихідний день. В усіх мечетях півострова проходять святкові намази. Мусульманське духовенство намагається сформувати думку серед мирян, що це свято — перевірка на віру, на виконання законів Всевишнього. Ораза-Байрам — одне з двох найбільших релігійних свят в ісламі, яке триває три дні, водночас вважається сімейним.

Кримчани інших віросповідань про це свято знають мало, значно менше, ніж про Курбан-Байрам, яке настає за два місяці і відзначається більш публічно.

Водночас необхідно наголосити, що етногенез кримських татар надзвичайно своєрідний. Крім тюркських етносів, які традиційно були присутні на півострові: хозарів, печенігів, половців, татар часів Золотої Орди, сарматів, аланів, болгар (протоболгар), адигів, у тому числі черкесів, можливих, шапсугів, а також малоазійських турків, в етногенезі кримських татар брали участь місцеві греки, вірмени, нащадки таврів і скіфів, готи. Тому серед татар інколи можна зустріти людину нордичного антропотипу.

Певну участь у формуванні етногенезу кримських татар протягом кількох століть брали інші національності, у тому числі й українці. Так, за результатами історичних досліджень, у 20-ті роки ХХ століття кримські татари, які проживали в районі Судака, мали звичайні коранічні імена (Усеїн, Амет, Умер), але нетипові для татар прізвища (Джанеті, Джакеті, Ді П'етро), оскільки фортеця Солдайя (вона ж Сугдея, Сурож, Судак) входила до складу колонії Генуезької республіки. Це свідчить, що деякі кримські татари (принаймні, в районі Судака, Алушти, Феодосії) також мають генуезьку кров.

Таким чином, кримські татари сформувалися як народ у Криму і є нащадками різних народів, що мігрували на територію півострова. Основні етнічні групи, які населяли за різних часів Крим, взяли участь у формуванні кримськотатарського народу. Найважливіша роль у формуванні кримськотатарського етносу належить західним кипчакам, відомим у російській історіографії під ім'ям половців.

У результаті домінування на території півострова половецькомовного населення, що одержало назву "татари", та ісламської релігії почалися процеси асиміляції та консолідації етнічного конгломерату в єдину кримську націю. Протягом декількох століть сформувався сучасний національний вигляд кримських татар і кримськотатарської мови.

Напередодні Другої світової війни кримські татари становили приблизно 20% населення автономії. Вони були розселені по Криму нерівномірно. До 1944 року субетнічні групи кримських татар практично не змішувалися між собою, але депортація зруйнувала традиційні ареали їхнього розселення, і за останні 60 років відбувався процес злиття цих груп в єдину спільність.

Кримські татари мають мало спільного в етнічному плані з історичними татарами або монголо-татарами, і є нащадками тюркомовних та інших племен, які населяли

Східну Європу до монгольського нашествия, коли на захід і прийшов етнонім "татари".

Офіційно кримські татари були повністю відновлені у правах у 1968 році, але фактично приїзд їм у Крим був забронований аж до 1989 року. Повернення кримських татар відбувалося стихійно. Меджліс було засновано у 1991 році рішенням Курултаю. Він діє як представницький орган кримських татар, який відстоює інтереси народу у взаємостосунках з українським центральним урядом, кримським урядом і міжнародними організаціями.

Нинішні лідери Меджлісу заявили після чергового Курултаю, що правову основу може забезпечити Форум з питань відновлення прав кримськотатарського народу і гарантування його безпеки та розвитку в Україні під егідою однієї з міжнародних організацій — ОБСЄ або ООН. Вже досягнуто попередніх домовленостей з депутатами Європарламенту і президентом Парламентської Асамблеї Ради Європи, з організацією не представлених в ООН народів.

Водночас розбіжності між різними кримськотатарськими організаціями чітко висвітлив Всесвітній конгрес кримських татар, в якому взяли участь 162 громадських і громадсько-політичних організацій з 12 країн світу. Результатом його роботи стало створення Міжнародної громадської організації "Всесвітній конгрес кримських татар", метою якого є "...об'єднання і координація зусиль створених в різних країнах громадських організацій кримських татар". Кримськотатарська громадська організація "Міллі Фірка" назвала конгрес грандіозною міжнародною аферою. У зверненні організації наголошується, що він був скликаний лише з метою підкорення волі та інтересам Меджлісу "всієї світової кримськотатарської спільноти".

Кримська карта: вирішення політичних, економічних і культурних проблем

Відповідно до результатів моніторингу ситуації в Криму, жодна з провідних політичних сил, що пройшли у Верховну Раду, не виділила у своїй передвиборчій програмі кримські питання, хоча позицію щодо Криму активно висловлювали і використовували у передвиборній боротьбі політики від усіх таборів.

Все це не тільки не стабілізувало ситуацію в Криму, а навпаки — посилює поляризацію думок та поглядів. Так, в аналітичній програмі радіо "Свобода" стосовно вирішення давніх проблем півострова: землі, мови, флоту, життя кримчан — представників різних народів, інших політично-економічно-культурних питань автономії, — підсумовано настрої населення Криму. Багато мешканців півострова вважають, що політики нездатні подолати проблеми кримчан. На запитання "Кому вигідне роздмухування кримських проблем?" найузагальненішими відповідями були:

- центральній владі, яка використовує міжнародні розбіжності для вирішення своїх майнових проблем;
- місцевій владі, орієнтованій на Росію.

Водночас, наводяться протилежні думки, підкреслюється, що "...сусідній Росії не вигідно розігрувати "кримську карту", активно впливати на ситуацію в Криму, хоча ставлення російських політиків до Криму коливається від обережного до відверто шовіністичного. Значну роль тут відіграє перебування на українській території Чорноморського флоту Російської Федерації.

На думку експертів, переговори між Україною і Росією щодо контролю переміщень ЧФ РФ на українській території заходять у глухий кут у зв'язку зі складністю розроблення механізму такого контролю. Основна проблема полягає в тому, що хоча угоди укладені правильно, проте залишається складним механізм їхньої реалізації. Пропозиції України

сприймаються російською стороною як "...недружні кроки щодо Росії". Пропонується провести додаткові консультації з метою пошуку шляхів вирішення проблемних питань. На цьому фоні зростання дипломатичної активності США в Україні приносить їм серйозні дивіденди: значно посилюється зовнішній вплив у інформаційному полі України.

Відповідно до розповсюджених статистичних даних, у відповідь на запитання "Як українці ставляться до подовження перебування ЧФ РФ в Криму?" — 47% респондентів позитивно відгукнулись про те, що ЧФ РФ пробуде в Криму до 2042 року. На їхню думку, Росія здатна захистити Україну від можливої зовнішньої загрози. 7,7% громадян не заперечують проти присутності в Криму представників НАТО. 20% опитаних це питання не цікавить. 3,1% переконані, що АРК варто віддати кримським татарам, які "...вирішуватимуть, кому знаходитися на території автономії".

У свою чергу, майже 22% опитаних переконані, що пролонгація базування ЧФ на території України — це задача національних інтересів країни. Так, згідно з даними компанії "Research&Branding Group", 31% українців впевнені, що рішення щодо пролонгації на 25 років терміну перебування ЧФ РФ в Україні несе загрозу суверенітету України. В той же час 57% українців не бачать у цій угоді загрози для України.

Російські ж ЗМІ відзначають, що ЧФ РФ є стримуючим фактором у регіоні, оскільки роль регіонального лідера в Чорноморському регіоні все активніше намагається закріпити за собою Туреччина, яка в найближчі десять років планує вкласти в розвиток економічних об'єктів Криму 20 млрд доларів. Головною особливістю турецьких інвестицій є їхня непрозорість: значна частина коштів потрапляє до кримськотатарських організацій екстремістського характеру ("Адалет", "Ахрар", Фонд "Саар", "Зам-Зам", "Ісламська партія Криму").

Прем'єр-міністр і президент Туреччини в ході зустрічей з керівництвом України звертали увагу на проблеми кримськотатарського народу, наголошуючи, що він споріднений з Туреччиною і це слугує мостом дружби між двома країнами. Зараз у Туреччині проживає в десять разів більше кримських татар, ніж у Криму: багато урядовців цієї країни — кримські татари, навіть прем'єр-міністр наполовину кримський татарин.

А от кримськотатарські лідери стверджують, що сьогодні для офіційного Києва більшу небезпеку становлять проросійські організації Криму, наприклад, "Союз", "Російська община", "Російська єдність" і ще декілька десятків, а не ісламизм. Крім того, існують агресивно налаштовані козацькі організації, православні віруючі московського патріархату. За словами лідерів Меджлісу, керівництво чітко відстежує усі кримськотатарські течії: Хізб ут-Тахрір, вахабітів, салафітів.

У зв'язку з цим, деякі ЗМІ зазначають, що на території України вахабітів "...зараз більше, ніж у Чечні". За відсутності ефективного міграційного законодавства Україна "...перетворюється на притулок екстремістів". З 2005 року в Криму почав формуватися радикальний ісламський рух "Ат-Такфір-Валь-Хіджра" на чолі з лідером Абу Абдурахманом ("рудий араб").

Кримські татари сприймають підписання і ратифікацію угоди про продовження терміну перебування ЧФ РФ у Криму як загрозу своєму існуванню. Один із керівників Меджлісу заявив, що вони наполягатимуть "...на залученні інших країн і міжнародних організацій для захисту кримських татар, вирішення їх проблем і визначення майбутньої долі кримськотатарського народу". На думку члена Меджлісу, харківські угоди "...викличуть гостру кризу усередині України, що може навіть призвести до розпаду держави, одночасно з посиленням російського впливу в регіоні". Цілком мож-

ливий "...розвиток непередбачуваних ситуацій для кримських татар". Це реально загрожує існуванню кримськотатарського народу.

Деякі кримські татари заявляють, що "...час закінчувати мирні переговори і переходити до рішучіших методів відстоювання своїх прав. У людей посилюється роздратування, вони не бачать сенсу в нескінченних переговорах і хочуть розмовляти по-іншому. Звичайно, радикальніші дії окремих представників не виключаються".

Західні аналітики вважають, що угода щодо флоту може зашкодити спробам Заходу підтримати демократичні зміни в Україні, оскільки дозволить їй відкласти реформи і спровокує новий раунд внутрішньої боротьби в країні після декількох років політичної нестабільності. Деякі політологи також попереджають, що угода може відродити вплив Росії на своїх сусідів.

Опозиційні сили Криму переконані у небажанні політиків розуміти гарячі кримські питання, їхній бездіяльності. Вони вважають, що українська державна еліта не має політичної волі розв'язувати культурно-політичні проблеми автономії, все це "...робиться навмисне для того, щоб тримати населення і суспільство в напруженні". Голова Конгресу "Русских общин Крыма", колишній депутат ВР Криму С. Шувайников стверджує: "Зараз йдуть лише спекуляції довкола Криму".

Інформаційні війни

Українська влада програє інформаційну війну на Кримському півострові. Це зараз не викликає здивувань, оскільки, за оцінками міжнародної журналістської організації "Репортери без кордонів", "...Україна займає 92 місце за свободою ЗМІ у світі". Відзначається, що "...ще не створено суспільного мовлення", а українські журналісти "...тільки ретранслюють політичні заяви, безвідповідально ставляться до політичних повідомлень, які часто не дають змоги аудиторії зрозуміти їхню справжню суть". Тоді як, наприклад, Росія веде активну (й ефективну) інформаційну діяльність у Криму. Так, на півострові, за моральної і фінансової підтримки відповідних структур РФ, відзначаються знаменні дати в історії Росії, в ході яких проросійські організації проводять масові урочистості. Головними темами у ході таких урочистостей, які активно поширюються у кримських ЗМІ, є слов'янська єдність: члени Російської громади, козаки, представники політичних партій і національних товариств збираються, щоб відчуті свою причетність до єдиного великого російського народу. Наголошуючи на цьому, ЗМІ дають також політичні оцінки не на користь України. Наприклад, для закладення каменю на місці зведення пам'ятника імператриці Катерині II до Криму було запрошено козаків з Росії, Придністров'я та Абхазії. У Феодосії організовано Міжнародний фестиваль козацької культури за участі від 2 до 5 тисяч козаків (усі вони — бійці Союзу козачих військ Росії та закордону. Більшість — брали участь у бойових діях на Північному Кавказі, в Абхазії, Придністров'ї, на Балканах). Козаки також відсвяткували річницю "перемоги над НАТО", оскільки саме вони були одними з організаторів антиамериканських та антизахідних акцій протесту.

Експерти звертають увагу на те, що Союз козачих військ Росії та зарубіжжя, який контролює Кримський козацький союз, перебуває згідно з чинним російським законодавством на державному утриманні, тобто, російські козаки є державними службовцями. Його верховний отаман Віктор Водолазкий наголошує, що головною метою діяльності козачого союзу є об'єднання слов'янських народів, збереження козачих традицій, культури, ідеології та протидія ісламському екстремізму, маючи на увазі кримських татар. Тривалий час на території Криму спостерігається протистояння між кримськими татарами і проросійськими козаками.

Лідери Меджлісу вважають присутність російських козаків на півострові нагнітанням ажіотажу і провокацією.

У Криму регулярно відзначається головне російське державне свято — День Росії. Як правило, проросійські активісти на честь свята влаштовують антиукраїнські акції. Одними з найпоширеніших є так звані "молодіжні марші". Хоча активність участі у них не дуже висока, однак там щорічно беруть участь до декількох тисяч осіб, переважно молоді та студентів. Це здебільшого діти військовослужбовців Чорноморського флоту РФ, учні середньої школи № 8 Міністерства оборони Росії та студенти низки місцевих філій російських ВНЗ.

Марші супроводжуються політичними акціями на фоні популярних пісень типу "Легендарный Севастополь — гордость русских моряков!". Пародійно у зв'язку з цим звучить український переклад цієї пісні, яку транслює флотське радіо "Бриз": "Величавий Севастополь, місто слави й кораблів! Севастополь, Севастополь — білокам'яна столиця українських моряків!".

Окремі лідери регулярно висловлюють переконаність, що "...майбутнє Криму, як і його минуле, буде нерозривно пов'язане з Росією. Крим є невід'ємною частиною єдиного і великого російського світу, який простягається далеко за межі сучасної Росії".

У ЗМІ, у тому числі електронних, регулярно розповсюджується інформація на зразок: "Результати опроса местного населения в Ялте "Союз с какой страной выгоден Украине?"":

Сергей, инженер: "Мне больше импонируют Беларусь, Россия, Казахстан. Экономические отношения с этими странами были бы хорошими".

Виктор, офицер: "Скорее всего, с Россией. Она ближе всего и, по большому счету, эти две страны — единое целое".

Евгения, студентка: "Думаю, что с Россией. Россия — большое государство с большим количеством разных ресурсов и она бы могла помочь повысить уровень жизни в Украине".

Анна, экономист: "Конечно, с Россией! У этих стран схожие менталитеты, культуры, языки, общая история. И вообще, все мы — выходцы из СССР".

Аналітики кажуть, що подібні висловлювання, що відбивають позицію частини кримчан, які розчарувалися у чинних політиках, до певної міри є зрозумілими. Проте пропозиції створити етнічну російську партію породжують багато запитань: як визначатимуться українські громадяни російського походження, чи не призведе це до політичної конфронтації? Вже зараз деякі представники Народного Фронту "Севастополь-Крим-Росія" готові "...вести збройну партизанську війну, щоб Україна не вступила до НАТО. ...ми будемо підривати, вбивати... ми нагадаємо, що таке великий російський народ, коли він береться за зброю". А голова правозахисної організації "Вера" заявляє, що замість "...дурнувати пар-акцій Партії регіонів та її кримських денщиків, потрібна цілеспрямована, наполеглива щоденна робота із захисту основних громадянських прав і свобод російських співвітчизників Криму та Севастополя".

У свою чергу, група кримських татар (кримськотатарська організація "Авдет"), які вимагають виділення земельних ділянок в Криму, заявила про те, що вона планує організувати щоденні акції протесту. Передбачається, що протестні заходи полягатимуть у проведенні мітингів і пікетів біля будівель Верховної Ради і Ради Міністрів Автономної Республіки Крим. Кримськотатарська громадська організація "Койдешлер" має намір добитися відродження в Криму етнічних сіл, в яких проживали кримські татари до депортації 1944 року. У ряді регіонів Криму створюються ініціативні групи з раніше депортованих громадян. Як заявляють їхні лідери, "...тепер кримські татари не просять, а вимагають

того, що належить їм по праву". Кримські татари вимагатимуть від влади виділення земельних масивів для створення "сіл-супутників, де можна б було відродити свою культуру, звичаї, традиції і рідну мову". Лідер "Койдешлер" висловив упевненість у тому, що навіть якщо влада спробує перешкодити такому прагненню раніше депортованих громадян, то зможе зупинити цей процес лише на деякий час. Це лише посилить бажання людей добиватися повернення в рідні села.

ДОВІДКА: Кримськотатарська організація "Койдешлер" ("Односельці") створена в листопаді 2005 року, нині налічує понад 300 осіб.

Інша кримськотатарська організація "Міллі Фірка" в центрі своїх вимог ставить добитися відновлення на території Криму кримськотатарської автономії, оскільки саме Кримська АССР є "...історичним фундаментом, на якому повинна вирости чергова, третя кримськотатарська державність".

ДОВІДКА: У першій половині ХХ століття існувала кримськотатарська партія "Міллі Фірка" ("Національна Партія"). У липні 2006 року низка кримськотатарських активістів ініціювали відродження "Міллі Фірка", яка планує одержати статус політичної партії.

У свою чергу, кілька громадських і політичних організацій Криму ("Російська громада Криму" і "Таврійський союз") звернулися до президента України В. Януковича із закликом припинити діяльність органів етнічного самоврядування кримськотатарського народу — Курултаю і Меджлісу. За їхнім твердженням, це — неконституційні структури і їхнє існування може призвести до дестабілізації ситуації в Україні, потрібно уникнути терористичного сценарію, який має місце в Росії. Своєю безкарністю і вседозволеністю, через відсутність контролю з боку українських державних силових структур, вони породжують радикальні угруповання.

Однак, представники цих кримськотатарських організацій заявляють, що заборона їхньої діяльності призведе до реальної дестабілізації ситуації. Заборона органів етнічного самоврядування кримських татар означатиме, що на території України "...встановлюється расистський режим". Вони також додали, що кримські татари мають значний досвід і широкі можливості для активної мирної боротьби з будь-яким новим тоталітаризмом.

Питання про відокремлення Криму від України

Викликає занепокоєння той факт, що останнім часом все активніше висуваються гасла щодо сепаратизму Криму.

Хоча Верховна Рада Криму відмовилася розглядати вимогу представників низки проросійських рухів автономії про початок процедури переходу півострова під юрисдикцію Росії, однак останнім часом такі вимоги лунають все частіше і гучніше. Сепаратисти стверджують, що зараз Україна не здатна захистити свій суверенітет і територіальну цілісність.

Вимоги чисельних мітингів традиційні — визнання російської мови державною, відмовлення від вступу до НАТО, зближення з Росією. Останнім часом все активніше звучать сепаратистські гасла. На думку лідерів Народного Фронту "Севастополь-Крим-Росія", "...настав найсприятливіший момент для виходу Криму зі складу України".

Тим часом, Декларація з прав корінних народів, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН, поглибила політичний розкол серед кримських татар, які вважають себе корінним народом півострова. Один з керівників руху "Азатлик" зазначив, що цей документ "...відкриває перед кримськими татарами нові можливості у боротьбі за свої права". Однак представники МЗС України в ООН не підтримали цей документ, а це спричинило нарікання серед кримських татар. Один із лідерів Меджлісу Р. Чубаров, оцінюючи Декларацію, зазначає: "...кримські татари, створюючи свій національний орган Курултай-Меджліс, наголосили, що вони

корінний народ. А в Декларації є стаття про те, що корінні народи мають право зберігати і зміцнювати свої власні політичні, правові, економічні, соціальні та культурні інституції".

Мовне питання

Парадоксальним є той факт, що саме українські організації Криму вимагають від влади забезпечити повноцінне функціонування української мови на півострові. Низка громадських організацій Криму звернулася до української влади та керівників автономії, констатуючи, що ситуація в Криму є критичною. Наводяться дані, що сім шкіл з українською мовою навчання насправді існують лише на папері.

У свою чергу, показовими є висловлювання представників автономії про те, що українська мова непопулярна у Криму. Водночас, стверджується, що "...конкурс в українську гімназію величезний", хоча, за повідомленням кримських ЗМІ, агресивно налаштовані активісти проросійських організацій вимагають закриття цієї єдиної у Сімферополі української гімназії. Серед гасел найчастіше повторювалися: "Ні" подальшій українізації громадського життя та освіти нашого історично російського півострова!". Учасники пікетування закликають закрити українську гімназію, а в її приміщенні відкрити "...музей бандерівської окупації Криму та Севастополя".

Глава кримського парламенту вважає, що російська мова стане регіональною мовою Криму: вона тут вже мала цей статус і настав час його повернути. Проблеми функціонування в Криму і загалом в Україні російської мови періодично набувають широкого розголосу. Експерти з питань права наголошують, що для захисту російської мови не тільки у розмовному варіанті, а й у літературному, не варто поспішати на Європейську хартію, потрібно приймати свої власні закони. Водночас не треба забувати, що державною є українська мова. Кримський парламент прийняв ухвалу про використання російської мови як регіональної. На думку кримських депутатів, "...різка активізація кампанії з витіснення російської мови" свідчить про "...необхідність життя певних заходів щодо захисту прав і забезпечення інтересів російськомовної частини населення, без утиску прав україномовної частини, а також інших національних меншин Криму".

Питання про статус російської мови є найбільшим потенційним джерелом можливого ідеологічного протистояння. Близько 57% опитаних громадян чекають надання російській мові статусу другої державної. Проте, майже 20% респондентів вважають, що ця обіцянка не буде виконана. Близько 6% опитаних респондентів готові взяти безпосередню участь в акціях протесту.

Стосовно мовного питання на півострові, на думку керівника Центру українських досліджень Інституту Європи Російської академії наук, українські політики використовують питання української мови лише для досягнення власних цілей, а насправді ніхто в Україні всерйоз мовними питаннями не займається. Питання розвитку мови в будь-якій країні — серйозний державний проект, до якого залучаються найкращі наукові та експертні сили. Українська влада — попередня і нинішня — обмежується "...перекладом телепрограм з однієї мови на іншу, а це суто політичні ігри, а не піклування про мову".

Вузол кримських політичних проблем

За даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова у Криму, респондентів, що оцінили ситуацію як нестабільну, виявилось майже у 2,5 раза більше (36,5%), ніж тих, які назвали її стабільною (14,7%).

Сучасна політична ситуація в Криму характеризується чотирма комплексами невирішених проблем, кожна з яких може негативно вплинути на розвиток політичних процесів в АРК.

1. Недостатньо врегульовані відносини між центральною владою та автономією. Потенційно ці проблеми можуть загострити стосунки між Києвом і Сімферополем, ускладнити політичну ситуацію в автономії, стимулювати антиукраїнські настрої та сепаратистські тенденції в АРК. Зокрема:

- існують окремі суперечності між Конституцією України і Конституцією АРК;
- не до кінця врегульовані розбіжності в міжбюджетних відносинах між центром і автономією;
- українська культура і українська мова займають дуже вузький сектор у суспільно-політичному житті АРК.

2. Розвиток внутрішньої політичної ситуації в АРК: відсутня злагоджена робота між органами державної влади АРК. Погіршення життя населення Криму може провокувати нагнітання сепаратистських настроїв, зниження рівня довіри до центральних органів державної влади.

3. Проблеми депортованих народів, складна міжконфесійна і міжнаціональна ситуація.

4. Чинники зовнішнього впливу — російський, турецький, ісламський. Вони носять комплексний характер і включають фінансову, політичну, культурну, інформаційну і військову складову. Вплив російського чинника на політичну ситуацію в АРК зменшується; турецького та ісламського — зростає. За певних умов вплив зовнішніх чинників може бути використаний для ескалації політичного напруження на півострові, активізації діяльності радикальних сепаратистських організацій.

Зараз на півострові з 240 періодичних друкованих видань тільки чотири газети видаються українською мовою, понад 50 видань — двомовні. Регіональні телерадіокомпанії — ТРК "Чорноморська", ТРК "Крим", Севастопольська регіональна ТРК ведуть мовлення переважно російською мовою, передачі українською мовою становлять лише 15—30% від загальних обсягів їхнього ефірного часу. З майже 600 загальноосвітніх шкіл, що функціонують в Криму, тільки чотири школи — з українською мовою навчання; 98,2% учнів навчаються російською.

В АРК функціонують дві українські бібліотеки, причому на громадських засадах; книжковий ринок автономії на 99,9% заповнений російськими виданнями. У репертуарі Українського музичного театру лише два україномовні спектаклі.

Високий рівень конфліктного потенціалу існує у зв'язку з незадоволенням низки політико-правових вимог кримських татар, зокрема: визнання офіційного статусу кримських татар як корінного народу України; визнання Меджлісу як представницького органу кримськотатарського народу; встановлення квоти представництва кримських татар у Верховній Раді АРК, визнання кримськотатарської мови офіційною мовою автономії тощо.

Сьогодні 60% кримських татар є безробітними; 73% місць компактного проживання репатріантів не забезпечені водою, 25% — електроенергією, рівень їхньої газифікації не перевищує 3%. В АРК дев'ять шкіл з кримськотатарською мовою навчання; видаються дві газети на кримськотатарській мові. На державній ТРК "Крим" працює кримськотатарська редакція, передачі якої становлять лише 7% від загального обсягу мовлення компанії. При цьому визнання кримськотатарської мови корінною може в перспективі призвести до негативних наслідків.

Загалом політична ситуація в АРК зберігає значний конфліктний потенціал. Дія чинників впливу (як внутрішніх, так і зовнішніх) носить комплексний характер і охоплює практично всі сфери суспільно-політичного і соціально-економічного життя автономії. Тому перед органами державної влади, суб'єктами політичних процесів стоять завдання щодо нейтралізації негативних тенденцій, напрацювання основ державної політики щодо Криму на середньо- і довгострокову перспективу. У зв'язку з цим, необхідно чітко визначити основи державної політики стосовно розвитку АРК, створити дієві механізми запобігання і вирішення політичних конфліктів у Криму.

При підготовці статті використані відкриті джерела та матеріали друкованих і електронних національних та зарубіжних засобів масової інформації.

Матеріал надійшов у редакцію 16 грудня 2010 року